

Pregledni članak UDK 1:32(045)

I Nozick, R.

doi: [10.21464/fi38211](https://doi.org/10.21464/fi38211)

Primljeno 18. 7. 2017.

Petar Šturanović

Univerzitet Crne Gore, Pravni fakultet, 13. Jula 2, ME-81000 Podgorica
pekos@t-com.me

Politička filozofija Roberta Nozicka: kontroverzni libertarijanizam

Sažetak

U ovom radu autor analizira političku filozofiju minimalne države Roberta Nozicka, nastojeći na objektivnan način predočiti njezin značaj, ali i nedostatke. Autor se fokusira na Nozickovo shvaćanje nastanka države djelovanjem nevidljive ruke dominantnog zaštitnog udruženja, preko ultraminimalne do minimalne države. Iznesen je kritički osvrt na Nozickovu teoriju pravde u posjedima na osnovu ovlaštenja, pri čemu autor ukazuje određene slabosti i nedorečenosti navedene teorije. U kontekstu teorijske rasprave s Johnom Rawlsom o središnjem pitanju distributivne pravde, fokus je na kritici modeliranog koncepta pravde. Autor dovodi u pitanje i Nozickovo poimanje određenih segmenata marksističkog učenja, nerijetko nalazeći ideološku isključivost. Zaključno se osvrće na Nozickovo napuštanje libertarijanskih svjetonazora, pritom iznoseći objektivnan pogled na njegovu političku filozofiju.

Ključne riječi

Robert Nozick, minimalna država, libertarijanizam, teorija pravde na osnovu ovlaštenja, distributivna pravda

Uvod

Robert Nozick je bez sumnje jedan od najznačajnijih političkih filozofa libertarijanske proviniencije druge polovine dvadesetog stoljeća. Blizak novodesničarskoj neoliberalnoj ideološkoj struji, posebno utjecajan u SAD-u, libertarijanizam nastaje oko ideja Murraya Rothbarda, a zasnovan je na postulatima slobodnog tržišta kao potpunom i prirodnom regulatoru odnosa među pojedincima i apsolutnom pravu vlasništva kao suštini individualne slobode, suprotstavljajući se tzv. *agresiji države* protiv pojedinaca i njihovih individualnih prava, a koja se ogleda kroz oporezivanje.¹ Nozickova politička filozofija dala je nemjerljiv doprinos reafirmaciji klasičnog liberalizma. U vremenu kada su vladale ideje na kojima se zasnivala država blagostanja, Nozick je uspio oživjeti ideje slobode, individualnih prava i minimalne države. Rijetko je koje djelo iz područja političke filozofije za tako kratko vrijeme postiglo svjetsku slavu kao što je to bio slučaj s njegovim kapitalnim spisom *Anarhija, država i utopija (Anarchy, State and Utopia)*. Proglašena jednom od sto najutjecajnijih knjiga nakon Drugog svjetskog rata, pisana dijelom i kao svo-

1

Vidi: Slaven Ravlić, *Svjetozi ideologije*, Politička kultura, Zagreb 2013., str. 58.

jevrstan odgovor na *Teoriju pravde* (*Theory of Justice*) Johna Rawlsa,² stekla je status kamena temeljca libertarijanske političke doktrine. Zajedno s teorijskim stvaralaštvom svojih slavnih suvremenika, nobelovaca Friedricha von Hayeka³ i Milтона Friedmana,⁴ predstavljat će ubojito oružje za nastupajući obračun s državom blagostanja.

Nakon što je poslije pada komunizma prestala opijenost Nozickovim idejama, smatram da je vrijeme da na jedan kritički način ispitamo određene segmente njegove filozofske misli. Nastojat ćemo objektivno prikazati njegovo učenje, znajući da će određeni postulati teorije izdržati ispit vremena, pa i ukazati na propuste i nedosljednosti. Nećemo nužno govoriti iz jednog ideološkog svjetonazora, nego ćemo se baviti konzistentnošću njegove teorije, bilo da su argumenti »lijevi ili desni«. Konačno, govorit ćemo i o Nozickovom ideološkom preokretu u djelu *Istraženi život* (*The Examined Life*), u kojemu napušta svoja libertarijanska uvjerenja. Smatram da će dotični aspekt rada, iz ideoloških razloga prešutkivan od strane libertarijanskih istomišljenika, dati potpuniju i istinitiju sliku o stvaralaštvu i političkoj filozofiji jednog od najutjecajnijih filozofa dvadesetog stoljeća.

(Ultra)minimalna država

Politička filozofija Roberta Nozicka zasniva se na konceptima negativne slobode, individualnih prava i minimalne države. Na samom početku svog kapitalnog djela *Anarhija, država i utopija* Nozick postavlja dilemu: je li država uopće potrebna, odnosno bi li je utoliko trebalo izmisliti ukoliko ne bi postojala? Postojanju države suprotstavlja prirodno stanje koje nastupa prije nastanka države, i to njegovu najpesimističniju verziju – prirodno stanje Thomasa Hobbesa (*bellum omnium contra omnes*)⁵ – te unutar tog prostora operira s mogućnošću postojanja države. Prema njemu, bjelodano je da je država utoliko prihvatljiva ukoliko joj je alternativa »grozna« kao Hobbesovo prirodno stanje, no postavlja se pitanje njezinog opstanka u slučaju kada mu ona nije alternativa. Stoga, ukoliko bi neka država bila bolja i od najprihvatljivije anarhije, odnosno ukoliko bi *nastala* na moralno legitiman način, utoliko bi opravdano bilo nastajanje i postojanje države.⁶ Dajući državi dostojnu alternativu u Lockeovu prirodnom stanju, Nozick pokušava osmisliti državu koja će nastojati nadići »neugodnosti« Lockeova koncepta prirodnog stanja (pri čemu pojedinci koji brinu za održavanje mogu biti pristrasni u rješavanju međusobnih sporova). Naime, John Locke, kao predstavnik teorije društvenog ugovora, promatrao je u djelu *Dvije rasprave o vladi* (*Two Treatises of Government*) prirodno stanje kao stanje savršene jednakosti u kojemu je čovjek gospodar svoje osobnosti i posjeda te, analogno, ničiji podanik.⁷ Dakle, potpuno drugačije od Thomasa Hobbesa, zbog čega i odbacuje Hobbesovu ideju o apsolutnoj državi s obzirom na to da smatra da ne postoji *ratio* za potčinjavanje ljudi navedenom modelu države.

»To bi značilo staviti sebe u gori položaj nego što je prirodno stanje u kojem su imali slobodu da štite svoje pravo protiv povreda drugih i bili na ravnoj nozi u pogledu sile za njegovo održanje (...) budući da su razoružali sebe a naoružali njega da bi od njih stvorio žrtve kada mu je volja, onda je u mnogo gore položaju onaj koji je izložen arbitrarnoj vlasti jednog čovjeka (...).«⁸

Međutim, Lockeovo prirodno stanje ima određene nedostatke zbog kojih je on smatrao potrebnim njegovo napuštanje i udruživanje ljudi u države, a s temeljnim ciljem očuvanja njihove svojine. U prvom redu, to je nedostatak ustanovljenog poznatog i priznatog zakona, s obzirom na to da ga ljudi, iako svjesni prirodnog prava, često nijesu u stanju prihvaćati i primjenjivati na

pojedinačne slučajeve, naročito kada je u sukobu s njihovim vlastitim interesima. Nadalje, potrebno je postojanje nezavisnog sudca koji bi primjenjivao uspostavljeni zakon te vlasti koja će se brinuti o izvršenju presude jer je u prirodnom stanju svaki pojedinac pristrasni sudac i izvršitelj prirodnog zakona.⁹ Stoga, ljudi putem društvenog ugovora pravom predaju vlast¹⁰ ograničenoj državi koja će nadići spomenute nedostatke prirodnog stanja, mijenjajući njihov položaj na bolje. Naslanjajući se na Lockeovo učenje, Nozick nam nudi svoj posve atipičan koncept nastanka minimalne države kroz postojanje zaštitnih udruženja građana. Naime, Nozickova država nastaje iz prirodnog stanja u kojemu se stvara više zaštitnih udruženja putem kojih bi građani ostva-

2

John Rawls je u spisu *Teorija pravde* iznio shvaćanje pravde kao nepristrasnosti (*justice as fairness*), nastojeći pomiriti ideale slobode i jednakosti. Njegov koncept pravde zasniva se na dva principa: *principu najveće jednake slobode* koji podrazumijeva postojanje osnovnih sloboda koje su važnije od ostalih (građanske i političke slobode, osobna svojina) i *principu jednakosti* koji se sastoji od *principa jednakosti mogućnosti*, a koji podrazumijeva da društveni položaj stečen rođenjem ne regulira sudbinu pojedinca, te *principa razlike* koji prihvaća nejednakost utoliko ukoliko ona doprinosi poboljšanju statusa onih koji se nalaze na dnu društvene ljestvice. Opširnije vidi: Džon Rols [John Rawls], *Teorija pravde*, preveo Milorad Ivović, JP Službeni list SRJ, Centar za istraživačko-izdavačku djelatnost RKSSO Crne Gore, Beograd, Podgorica 1998., str. 70–90.

3

Friedrich V. Hayek je, slobodno možemo ustvrditi, najpoznatiji ekonomist slobodnog tržišta, za što će 1974. dobiti Nobelovu nagradu. Dao je veliki doprinos političkoj teoriji i filozofiji, društvenoj teoriji, povijesti doktrina, te se može smatrati jednim od najvećih teoretičara društva poslijeratnog perioda. Društvene institucije su kompleksne i prema Hayeku su produkt ljudske aktivnosti, ali nisu direktno dizajnirane od strane ljudi. Tvrdio je da društvene institucije nisu formirane svjesnom ljudskom inventivnošću, nego kroz evoluciju nizom nesvjesnih radnji od kojih je svaka imala neki neposredni privatni cilj. Kritizirao je kolektivizam i intervencionizam, vjerovao da tržište predstavlja spontani poradak i da je superiorno u odnosu na planiranje. Vidi: Ronald Hamowy (ur.), *Encyclopedia of Libertarianism*, Sage Publications, Los Angeles 2008., str. 218–219.

4

Milton Friedman sam sebe smatrao je klasičnim liberalom, a imao je snažan utjecaj na političke elite koje su se protivile oporezivanju u redistributivne svrhe. Njegov ekonomski liberalizam tiče se prvenstveno ekonomske slobode i vlasničkih prava, a s obzirom da je imao moralnu osnovu, smatra se jednom od

nijansi libertarijanizma. Centralni argument njegovog libertarijanizma jest da je postojanje individualnih i političkih sloboda moguće jedino u sistemima koji sadrže ekonomske slobode. Vidi: Harry Brighouse, *Justice*, Polity, Cambridge 2005., str. 86.

5

Thomas Hobbes u svom je djelu *Levijatan* (*Leviathan*) opisao prirodno stanje u kojem ne vlada prirodno pravo, nego sila, a da bi se ono nadišlo, ljudi putem dobrovoljnog i trajnog ugovora stvaraju državu, ne bi li preduhitrili posljedice takvog prirodnog stanja. Hobbesova država je apsolutna država u kojoj se ljudi odriču svih svojih prava u korist suverena. On je »jedino biće čija se volja, na osnovu ugovora uzajamno zaključenih između mnogih pojedinaca, mora smatrati voljom svih tih pojedinaca, pa se zbog toga može služiti silom i imovinom pojedinaca radi mira i zajedničke obrane«. Vidi: Thomas Hobbes, *Leviathan*, Andrew Crooke, London 1651., str. 106.

6

Robert Nozick [Robert Nozick], *Anarhija, država i utopija*, prevela Sanja Stepanović-Todorović, Centar za istraživačko-izdavačku djelatnost RKSSO Crne Gore, Podgorica 2010., str. 3–5.

7

Džon Lok [John Locke], *Dve rasprave o vladi*, preveli Kosta Čavoški, Nazifa Savčić, Utopija, Beograd 2002., II, § 4, str. 237.

8

Ibid., II, § 137, str. 306.

9

Ibid., II, § 123–126, str. 298–299.

10

»Prvu vlast, da čini što god smatra prikladnim za svoje očuvanje u okviru prirodnog zakona, predaje da bi bila uređena zakonima, a drugu vlast da kažnjava zločine koji su protiv prirodnog zakona predaje da bi pomogao izvršnoj vlasti društva, umanjujući svoju prirodnu slobodu u mjeri u kojoj to zahtijeva opće dobro društva.« Vidi: ibid., II, § 129–130, str. 300.

rivali osobnu zaštitu. S vremenom se takva udruženja multipliciraju i uslijed odnosa kompetitivnosti među njima uspostavljaju jedno dominantno zaštitno udruženja građana. Ono se od minimalne države razlikuje po tome što nekim ljudima dozvoljava da ostvaruju svoja prava na silu (uslijed odsustva monopola na legitimnu upotrebu sile) i ne štiti sve pojedince na svom području (one koji ne žele plaćati njezinu zaštitu). Oko navedenog momenta Nozick kreira svoju *ultraminimalnu državu*, pri prijelazu između sheme privatnih zaštitnih udruženja i minimalne države – noćnog čuvara. Ultraminimalna država imat će monopol na upotrebu sile, osim one koja je neophodna za samoobranu, isključujući privatnu osvetu za pretrpljeno zlo i iznuđivanje odštete, ali će osiguravati zaštitu *samo* onima koji je kupuju.¹¹ Međutim, taj monopol neće biti prinudno nametnuti monopol, nego *de facto* monopol koji se postepeno stvara djelovanjem »nevidljive ruke« i »moralno dopustivim sredstvima« bez kršenja ičijeg prava.¹² Stoga će se ona razlikovati od minimalne države noćnog čuvara koja se pokazuje redistributivnom, barem u onoj mjeri nejednakog financiranja poreznih prihoda iz kojih se osigurava jednaka zaštita svima bez obzira na to plaćaju li je ili ne. No postojat će moralna obaveza dominantnog zaštitnog udruženja da obešteti pojedince kojima zabranjuje vršenje samozaštitne radnje, transformirajući ultraminimalnu državu u minimalnu državu. Dakle, Nozick će ovaj redistributivni element htjeti dekonstruirati, odnosno nastojat će jednaku zaštitu svih, bez obzira žele li je i plaćaju li je, opravdati plaćanjem odštete ili nadoknade onima koji odustaju od provođenja privatne pravde zbog štete koja im je nanesena. Na taj način osiguravanje zaštite pojedincima, koji je nisu niti tražili, a niti platili, ne bi bilo nametnuto niti bi odisalo redistributivnošću, pa minimalna država ne bi bila dijelom bazirana na principu redistribucije, nego na principu kompenzacije. Ova, naizgled ingeniozna apstrakcija, samo je fantastična imaginacija koja naprosto ne može ostvariti trag u realnosti. Ovakav koncept nastanka države koji nam Nozick prezentira ne može pronaći svoj pojavni oblik u komparativnoj praksi, niti se poistovjetiti ni s jednom do sada nastalom, nestalom, ili ponovo rođenom državom. Možemo reći da Nozick u određenoj mjeri prejudicira događaj stvari. Konkretno, to vrijedi za nastanak zaštitnog udruženja koje se zaista *može*, ali *ne mora* pojaviti. No ostvarivanje monopola, pa makar i *de facto* monopola, kao stupnja u koncepciji jednog libertarijanca, sigurno nije najsretnije rješenje. Tko nam garantira da nakon ostvarivanja monopola dominantno udruženje neće kao monopolist početi naplaćivati nerealno visoke cijene za svoje usluge!? Također, Nozick će dosta mlako odgovoriti na misaonu dilemu koja se tiče vrijednosnog suda ovog procesa od strane anarhista koji mogu biti svjesni da stvaranje zaštitnog udruženja predstavlja klicu iz koje će se stvoriti minimalna ili možda i ekstenzivnija država. Stoga, ljudi koji su svjesni kuda vodi taj proces neće dobrovoljno pristati na formiranje ovog zaštitnog udruženja jer će ono dovesti do nastanka države protiv koje se bore. Nadalje, Nozick je svjestan mogućnosti postojanja ljudi različitih svjetonazora (pacifisti koji ne učestvuju u nekoj instituciji koja koristi silu, religija im ne dozvoljava kupovinu zaštite itd.) koji neće stvarati zaštitno udruženje te će na spomenuti način biti ugrožen nastanak države. Da bi zadovoljio konzistentnost teorije, on smatra da je dovoljno unijeti određenu klauzulu koja bi isključila ove tipove ljudi. Očito prejudicira preferencije i akcije pojedinaca u pogledu pristupanja zaštitnom udruženju:

»...jer će svaki pojedinac shvatiti da je u njegovom osobnom pojedinačnom interesu pridružiti se zaštitnom udruženju (tim više ako drugi to učine), a njegovo pristupanje ili nepristupanje neće ništa promijeniti u vezi toga hoće li se država razvijati ili neće.«¹³

Međutim, tzv. argument prosvijećenosti (svaki će pojedinac shvatiti da je u njegovom interesu pridružiti se zaštitnom udruženju) nas nije uvjerio u izvjesnost njihove prejudicirane odluke jer je u svojoj biti subjektivan. No ako i jest, prosvijećenost možemo koristiti i kao anarhistički kontra-argument, pri čemu ljudi mogu shvatiti da zaštitno udruženje zakonomjerno vodi nastanku države (koja neće ostati minimalna, nego će preuzimati sve više funkcija) pa će ga u potpunosti ignorirati. U tom scenariju ono praktički ostaje bez ljudi, a država bez ljudi ne može postojati. Murray Rothbard¹⁴ kritizirao je Nozicka zbog filozofski slabo/nedostatno uobličenog pojma »kompenzacije« iza kojeg se krije kršenje individualnih prava. Nozick je pribjegao pojmu kompenzacije jer je smatrao da je moralna obaveza ultraminimalne države da, kao potencijalnim korisnicima usluga udruženje kompenzira one kojima su prekršena određena prava. Kompenzacija koju im Nozick nudi su zaštitne usluge, a time i minimalna država, pri čemu Rothbard opravdano primjećuje da ona nastaje vrlo svjesno i da nije mogla biti produkt nevidljive ruke, kako tvrdi Nozick. S obzirom na to da ga Rothbard napada s anarhističkih pozicija, on problematizira dostatnost bilo kakve kompenzacije za psihičke traume iskrenih anarhista koji ni na koji način ne mogu prihvatiti postojanje države.¹⁵ Možda se čini ironičnim da je Nozick, koji je mnogo bliži anarhizmu od većine suvremenih političkih mislioca, bio žestoko napadan od onih koji su se mogli smatrati njegovim najbližim prirodnim saveznicima, a poznat nam je fenomen da se heretici napadaju više od nevjernika.¹⁶ Nakon teorijskog argumentiranja nastanka države, koji se odvija kroz prelazak od zaštitnog udruženja, preko ultraminimalne, pa do minimalne države, Nozick staje. Najekstenzivnija država koju prihvaća upravo je minimalna država. No to ne znači da se Nozick zalagao za slabu državu. Upravo suprotno, tražio je postojanje jake države, ali jake samo u onim oblastima u kojima je njeno postojanje neophodno: garantiranje sigurnosti, svojine i ugovora.

Teorija pravde u posjedima na osnovu ovlaštenja

Nozick modeliranom principu pravde suprotstavlja historijski princip pravde¹⁷ i u okviru svoje teorije ovlaštenja definira predmet pravde u posjedima koja se očituje u stjecanju posjeda i njihovom transferu:

11 R. Nozick [R. Nozick], *Anarhija, država i utopija*, str. 22.

12 Ibid., str. 93.

13 Ibid., str. 107.

14 Murray Rothbard bio je centralna ličnost američkog libertarijanizma dvadesetog stoljeća. Njegova politička filozofija najbolje bi se mogla opisati kao svojinska jer je sva ljudska prava svodio na vlasništvo, počevši od prirodnog prava na vlasništvo nad sobom. Zalagao se za anarhističko društveno uređenje i isticao u kritici Hayekove i Nozickove minimalne države. Vidi: R. Hamowy (ur.), *Encyclopedia of Libertarianism*, str. 441–443.

15 Murray N. Rothbard, »Robert Nozick and Immaculate Conception of the State«, *Journal of Libertarian Studies* 1 (1977) 1, str. 45–57, str. 48–49.

16 Alan R. Lacey, *Robert Nozick*, Princeton University Press, Princeton 2001., str. 52–53.

17 Distinkcijom ova dva principa ubrzo postaju četiri i to: *principi sadašnjeg isječka vremena*, koji se tiču distribucije u datom trenutku; *principi krajnjeg stanja*, pri čemu nam npr. egalitarni princip krajnjeg stanja govori o primanjima za cijeli život (a ne u datom trenutku) i njihovoj (ne)jednakosti; *modelirani principi* koji uključuju oba prethodna podskupa, ali u okviru šireg obrasca. »Jednaka plaća za jednak rad« primjer je egalitarnog

1. Osoba koja stječe posjed u skladu s principom pravednosti u stjecanju, ovlaštena je na taj posjed.
2. Osoba koja stječe posjed u skladu s principom pravednosti u transferu od nekog drugog tko je ovlašten na taj posjed, ovlaštena je na taj posjed.¹⁸

Nozick nam nudi teoriju pravde u smislu slobode, suprotstavljenu teorijskim modelima, a koja se uklapa u koncept minimalne države. Ovlaštenost ljudi na svoje posjede, zasnovana na »principu prirodne slobode«, predstavlja osnovu za historijski koncept pravde koji se ogleda u maksimi: *Od svakog kako izaberete, svakome kako je izabran*. Za navedeno ćemo naći osnovu već u klasičnom konzervativizmu Edmunda Burkea.¹⁹ Nozick se protivi bilo kakvom modeliranju skupa posjeda u društvu, smatrajući da je svako traženje modela skupa posjeda pogrešno i nepotrebno. Neprihvatljiv je model koji podrazumijeva nemogućnost njegovog kršenja čak i kada su u pitanju stvari koje ljudi legitimno posjeduju. Modeliranje je nepotrebno zato što posjedi koji čine određeni model isti mogu transformirati kroz dobrovoljnu razmjenu i poklon, rušeći postojeći model i stvarajući nemodelirani skup posjeda.²⁰ Nozickovi kritičari prvi princip pravde u posjedima prepoznali su kao najslabiju kariku njegove teorije, izvodeći zaključke o njegovoj političkoj filozofiji kao »libertarijanizmu bez temelja«.²¹ Zbog toga je potrebno rasvijetliti princip pravednosti u stjecanju kroz prvobitnu apropiaciju (stjecanje). Locke je u svojoj teoriji svojine izložio shvaćanje prvobitne apropiacije smatrajući rad istinskim izvorom vlasništva:

»Mada su zemlja i sva niža stvorenja zajednička svojina svih ljudi, ipak svaki čovjek ima *svojinu* nad svojom vlastitom *osobnošću*; izuzev njega na to nitko drugi nema pravo. Možemo reći da su *rad* njegovog tijela i *djelo* njegovih ruku s pravom njegovi. Što god tada uzme iz stanja koje je pružila i u njemu ostavila priroda, on je tome dodao svoj *rad* i pridodao nešto što je njegovo vlastito, čime je to učinio vlastitom *svojinom*.«²²

Locke postavlja i određeno ograničenje za prvobitno stjecanje svojine, odnosno uvjet (*Lockean proviso*) da pri stjecanju treba ostati dovoljno i podjednako dobro za druge. Imajući u vidu kompleksnost i značaj Lockeove svojinske teorije i prirodu ovog rada, nećemo dublje zalaziti u Lockeovo shvaćanje svojine, no ipak ćemo ustvrdi da se jednostranim čitanjem ono često puta neopravdano postavlja u jedan ideološki kontekst. Lockeovo je učenje kompleksno i kao što nije bazirano samo na teološkim ni samo na sekularnim argumentima, nego na njihovoj kombinaciji, tako i svojinska teorija ne predstavlja obranu kapitalističke apropiacije i konzervativno prihvaćanje postojećih svojinskih odnosa, ali ni obranu uvjetnog vlasništva i radikalne redistribucije.²³ Nozick problematizira Lockeovo shvaćanje prvobitne apropiacije bazirane na radu i njegovim miješanjem s neposjedovanom stvari kao osnovom za stjecanje vlasništva.²⁴ Nadalje, on Lockeov uvjet »da ostane dovoljno i podjednako dobro za druge« smatra isuviše strogim te ga modelira iznoseći shvaćanje da će svaka teorija pravde u stjecanju sadržavati *slabiji* uvjet od Lockeovog, a da postojanje ovakvog Lockeova uvjeta za posljedicu ima ograničenja kasnije radnje prenošenja.²⁵ Taj Nozickov uvjet (*Nozickean proviso*) podrazumijeva da je apropiacija nepravedna utoliko ukoliko pogorša nečiju situaciju. G. A. Cohen²⁶ zaključuje da je Nozick na ovaj način transformirao Lockeov uvjet na dva načina. Legitiman potez koji ne slabi Lockeov uvjet na principijelnoj ravni i čuva njegov duh i smisao, taj je da se dozvoli mogućnost da se ne ostavi dovoljno i podjednako dobro pod uvjetom da se očekuje dovoljna kompenzacija. Međutim, drugi aspekt slabljenja Lockeova uvjeta je nelegitiman jer ne razmatra što bi se moglo dogoditi u slučaju odsustva apropiacije, pri posebnoj pretpostavci da svijet ostane u zajedničkom vlasništvu.²⁷

Nozick ne daje svoje konzistentno, alternativno mišljenje. Kaže da principi pravde u stjecanju podrazumijevaju procedure pomoću kojih pojedinci legitimno mogu steći vlasništvo nad ničijim stvarima, ali nam ne kaže što točno te procedure uključuju.²⁸ Dakle, Nozick ovdje pokazuje nedovršenost svoje teorije koja će pratiti čitavo njegovo djelo te nam pruža samo negativni

modeliranog principa; i povijesni principi koji podrazumijevaju da je bitan proces kojim ishodi nastaju. Vidi: David Schmidtz, »History and pattern«, u: Ellen Frankel Paul, Fred D. Miller, Jeffrey Paul (ur.), *Natural Rights Liberalism from Locke to Nozick*, Cambridge University Press, Cambridge 2005., str. 148–177, str. 159–163. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511599712.007>.

18

R. Nozick [R. Nozick], *Anarhija, država i utopija*, str. 124.

19

»Ljudi imaju pravo na plodove svoje radnosti, kao i na sredstva koja njihovu radnost čine plodnom. Imaju pravo zadržati ono što su njihovi roditelji stekli, hraniti i podizati svoju djecu, u životu se obrazovati i u smrti tješiti. Što god čovjek može sam učiniti, a pritom ne nanosi štetu drugima, on ima pravo učiniti, i ima pravo na pošten dio svega što društvo, u svim kombinacijama vještine i snage, može učiniti u njegovu korist. U ovom partnerstvu svi imaju jednaka prava, ali ne na jednake stvari. Onaj koji u tom partnerstvu ima pet šilinga ima jednako pravo na svoj dio kao i onaj koji je uložio pet stotina funti. Ali nema pravo na jednaku dividendu u koristima društva.« Vidi: Edmund Berk [Edmund Burke], *Razmišljanja o Francuskoj revoluciji*, preveo Pavle Jovanović, Centar za istraživačko-izdavačku djelatnost RKSSO Crne Gore, Podgorica 2001., str. 48.

20

»...kako su stvari koje nastaju već u posjedu (ili je dogovoreno kako će biti posjedovane), nema potrebe tražiti neki model u koji bi se uklopili posjedi bez vlasnika, a s obzirom na to da proces u kojem posjedi zaista nastaju ili se oblikuju ne mora po sebi ostvariti nikakav poseban model, nema se ni razloga očekivati neki model kao rezultat.« Vidi: R. Nozick [R. Nozick], *Anarhija, država i utopija*, str. 179.

21

Thomas Nagel, »Libertarianism without Foundations«, u: Jeffrey Paul (ur.), *Reading Nozick: Essays on Anarchy, State, and Utopia*, Blackwell, Oxford 1982., str. 191–205.

22

Dž. Lok [J. Locke], *Dve rasprave o vladi*, II, § 27, str. 251.

23

A. John Simmons, *The Lockean Theory of Rights*, Princeton University Press, Princeton 1992., str. 222.

24

»Zašto ulaganje nečijeg rada u nešto, čovjeka čini vlasnikom? Možda zato što čovjek posjeduje svoj rad, pa tako postaje vlasnik prethodno neposjedovane stvari koja postaje natopljena onim čime je neko vlasnik. Vlasništvo se uvlači u ostatak stvari. Međutim, zašto miješanjem onoga što posjedujem s onim što ne posjedujem neću prije izgubiti ono što posjedujem nego da steknem ono što ne posjedujem?« Nozick na ovom mjestu poentira paradoksalnim primjerom prosipanja sadržaja limenke soka od rajčice u more, pri čemu njegovim miješanjem s morem prosipatelj ne postaje vlasnik mora, nego samo nepromišljeno prosipa svoj sok od rajčice. Vidi: R. Nozick [R. Nozick], *Anarhija, država i utopija*, str. 143. Ovaj Nozickov primjer, svjesno ili ne, izostavlja suštinsku činjenicu da pri miješanju rada i neposjedovane stvari, radom stvar mora biti jasno izmijenjena, promijenjenih karakteristika, a ne sporadično ili skoro pa nimalo, kao u slučaju prosipanja soka od rajčice u more. Poanta je jasna, da bi postao prvi vlasnik neposjedovane stvari, pojedinac mora učiniti nešto značajno u odnosu na zadanu stvar što bi opravdavallo to prvobitno stjecanje.

25

»Ukoliko moje prisvajanje cijele količine neke supstance krši Lockeov uvjet, onda to čini i moje prisvajanje jednog dijela i kupovina ostatka te supstance od drugih ljudi koji su je pribavili ne kršeći *lokovski* uvjet. Ukoliko taj uvjet isključuje nečije prisvajanje sve svjetske konzumente vode, utoliko on isključuje i mogućnost njene kupovine.« Vidi: *ibid.*, str. 146–147.

26

G. A. Cohen utemeljitelj je škole analitičkog marksizma koja je koncipirala marksističku teoriju pravde baziranu na egalitarianizmu, a koja podrazumijeva moralno-političku filozofiju koja bi trebala ispraviti nepravdu tržišta kroz formuliranje egalitarnog modela.

27

Vidi: Gerald Allan Cohen, *Self-ownership, Freedom and Equality*, Cambridge University Press, Cambridge 1995., str. 79–83.

28

Vidi: John Meadowcroft, Ralf M. Bader, *Robert Nozick*, Bloomsbury Academic, New York 2010., str. 37–38.

argument, pritom izostavljajući suštinski, pozitivni argument za svoje teze. Stoga je jasno da se već na prvom principu (stjecanja) uzdrma Nozickova teorija pravde u posjedima, s obzirom na to da iz prvog principa pravednosti u stjecanju proizilazi drugi, princip pravednosti u transferu. Ukoliko je prvobitna apropriacija nepravedna, utoliko se ne može izbjeći da se jednom rođena nepravda dalje prenosi i na transfer, kao i na čitavu teoriju. Nozickovi sljedbenici nastojali su odgovoriti na ovaj problem, praktično ga preskačući. Konkretno, smatrajući da ne postoji ni pravedno, a ni nepravedno prvobitno stjecanje i da se pravednost cijeni tek od momenta transfera posjeda.²⁹ Drugi princip Nozickove teorije, *princip pravde u transferu* čini se postojanijim. Zasniva se na načelu da je sve što proizilazi iz pravedne situacije kao rezultat slobodnih transfera – pravedno, a da nikakav princip krajnjeg stanja ni modeliranog principa pravde ne može biti ostvaren bez miješanja u živote pojedinaca.³⁰ Nozickovo protivljenje modeliranim principima distributivne pravde koji zahtijevaju konstantno sprječavanje ljudi da prenose resurse kako žele zasnovano je na već antologijskom, za libertarijance neoborivom argumentu o Wiltu Chamberlainu, slavnom košarkašu koji potpisuje ugovor s klubom tako da od svake prodane ulaznice dobiva 25 %, zarađujući na prometu od milijun – dvjesto i pedeset tisuća USD – na taj način rušeći prethodno modeliranu, prihvatljivu (recimo egalitarnu) raspodjelu. Prema Nozicku, nema spora oko toga da su ljudi koji su kupovali ulaznice (direktno financirajući Chamberlaina) ovlašteni na sredstva proizašla iz prethodno prihvaćene raspodjele, kao i na to kako će ih potrošiti, te da ne postoje opravdani razlozi koji bi Chamberlainu spriječili transfere, odnosno da bi neke restrikcije u tom pravcu bile nepravedne. Nadalje, prema Nozicku, ovakav transfer neće utjecati na legitimne udjele trećih lica jer se njihovi dijelovi neće promijeniti. Cohen ovo naprosto smatra netočnim.³¹ Nudeći kontra-argument u prilog restrikcijama, on smatra da ih opravdava moć koju Chamberlain ostvaruje nad drugima, s obzirom na to da vlasništvo ne služi samo uživanju nego i kod određenih distribucija predstavlja izvor moći.³² Na površinskoj terminološkoj ravni možemo postaviti još jednu principijelnu zamjerku. Kapitalni argument jednog libertarijanca nije doktrinarno, dakle ideološki upodobljen. On nije zasnovan na poduzetničkoj inventivnosti i investicijskom riziku, nego na talentu Wilta Chamberlaina. Nozickov junak nije mešetar na tržištu kapitala, a ni vlasnik investicionog fonda, nego afroamerički košarkaš.

Nadalje, ukoliko su stjecanje posjeda ili njihov transfer produkt određene nepravde (krađa, prevara, otimanje), prema Nozicku, neophodno je prići njihovom ispravljanju, dakle ispravljanju nepravde u posjedovanju. On postavlja niz pitanja koja se odnose na to kako ispraviti nepravdu iz prošlosti koja je generirala posjedovanje u sadašnjosti. Koliko daleko ići u prošlost s ciljem ispravljanja nepravdi? Što je dozvoljeno činiti žrtvama nepravde? Kakve su obaveze počinitelja nepravdi u odnosu na one koji su imali zla od počinjenih nepravdi? Što ako nepravda ponajprije ima utjecaj na potomke ljudi kojima je nepravda učinjena?³³ Nažalost, Nozick nam ne nudi odgovore na ova pitanja. Ovdje se još jednom pokazuje nedostatak njegove teorije koji proizilazi iz nedostatka pozitivnih argumenata i nepostojanja činjenica koje bi je potvrdili, oličenih u odsustvu objašnjenja reparacije, a što dodatno ograničava osnovanost teorije pravde u posjedima.³⁴

Kritika distributivne pravde

Nozick se jasno protivio uspostavljanju distributivne pravde, kao i bilo kojem razlogu koji bi opravdavao postojanje ekstenzivne države. Kritizira modelira-

nje distributivne pravde, smatrajući to nepotrebnom re-distribucijom dobara čija je distribucija već prethodno učinjena. U slobodnom društvu nema mjesta za (prisilnu) distribuciju posjeda iza koje stoji država, nego se ona vrši putem slobodne volje pojedinaca. Modelu distribucije suprotstavlja svoju teoriju ovlaštenja koja pojedincu omogućava pravo izbora da s onim što posjeduje čini što ga je volja, za razliku od modela (re)distribucije koji u svojim temeljima podrazumijeva narušavanje tuđih individualnih prava. Kao »filozof bogatih«, Nozick kritizira modelirani koncept društvene pravednosti jer se u cilju ostvarivanja uzimaju u obzir samo interesi primaoca, koji bi od tog koncepta preraspodjele imali nezaslužene koristi, ne vodeći računa o davateljima koji bi trebali financirati zagovaranu preraspodjelu.³⁵ Princip modelirane distributivne pravde daje građanima pravo raspolaganja dijelom ukupnog bogatstva društva, odnosno određenim dijelom aktivnosti i vremena pojedinaca koji sačinjavaju to društvo, a sve bez pristanka tih pojedinaca čijim radom, odnosno aktivnostima i vremenom raspolažu. Usmjeravanjem na obavljanje određenih aktivnosti, odlučivanjem umjesto drugih, prisvajanjem radnji, odnosno rezultata rada ili vremena, principi modelirane distributivne pravde dovode nas u *krajnje stanje* makar djelomičnog vlasništva nad ljudima.³⁶ U tom smislu, on daje kontroverzan argument u prilog svojoj tvrdnji, uvodeći analogiju između oporezivanja kao instrumenta ostvarivanja distributivne pravde i prinudnog rada:

»... oduzimanje zarade od n sati rada je isto što i oduzimanje n sati od te osobe. To je isto što i prinuda te osobe da radi n sati u korist nekog drugog (...) ako je nelegitimno da neki sistem poreza prisvoji jedan dio čovjekove dokolice (prinudan rad) u cilju opskrbljavanja onih koji su potrebiti, kako je legitimno da porezni sistem prisvoji neka od čovjekovih dobara u tu svrhu.«³⁷

29

»Koncept pravde jednostavno se ne odnosi na prvobitno stjecanje. On se primjenjuje tek poslije primarnog stjecanja. Konkretno, primjenjuje se samo na transfere vlasništva (i na ispravljanju nepravde u transferu).« Feser će ovom *osnovnom argumentu* dodati argument protiv lokovskog miješanja rada i neposjedovane stvari kao osnove za prvobitno stjecanje, gdje, prema njemu, stjecaj okolnosti pri kojemu je netko *prvi* došao do određene stvari, da se netko naprosto prvi pojavio, ne može ostvariti radom prvobitno stjecanje. Vidi: Edward Feser, »There Is No Such Thing as an Unjust Acquisition«, u: E. F. Paul, F. D. Miller, J. Paul (ur.), *Natural Rights Liberalism from Locke to Nozick*, str. 57–80, str. 58.

30

Vidjeti opširnije u: R. Nozick, *Anarhija, država i utopija*, str. 132–134.

31

Prema njemu, djelotvorno učešće ovisi o tome što možemo učiniti s onim što imamo, a to ne ovisi samo od toga koliko imamo, već i od toga koliko drugi imaju i rasporeda. Ukoliko drugi imaju jednake djelove, bit ćemo u boljoj poziciji nego kad netko ima značajno veći dio. Stoga će treća lica, uključujući i još nerođene, imati snažan interes protiv ovakvog ugovora, kao i fanovi (koji za razliku od njih imaju kompenzaciju gledanja Wilta Chamberlaina).

Vidi: Gerald Allan Cohen, »Robert Nozick and Wilt Chamberlain: how patens preserve liberty«, *Erkenntnis* 11 (1977) 1, str. 5–23. doi: <https://doi.org/10.1007/bf00169842>.

32

Cohen će podcrtati da je Nozick ostao nejasan u pogledu odgovarajućih uloga slobode i pravde u svom primjeru s Wiltom Chamberlainom. Naime, u obrani socijalizma od Nozicka tvrdi da ovaj nije uspio dokazati da je socijalizam nepravedan i da je u neskladu s idejom slobode, nego nasuprot – da libertarijanizam žrtvuje slobodu za kapitalizam. Ibid., str. 28.

33

R. Nozick [R. Nozick], *Anarhija, država i utopija*, str. 125.

34

J. Meadowcroft, R. M. Bader, *Robert Nozick*, str. 42.

35

R. Nozick [R. Nozick], *Anarhija, država i utopija*, str. 138.

36

Ibid., str. 141.

37

Ibid., str. 138–139.

Međutim, već na prvi pogled možemo ustanoviti da navedena usporedba ne stoji. Naime, unutar sheme oporezivanja građanin može graditi karijeru u pravcu u kojem želi i odlučiti gdje će živjeti. Ovisno o stavki koju više valorizira, može se opredijeliti ili za više materijalnih dobara ili za više slobodnog vremena. U konačnici, ako je dobrostojeći milijunaš, možda može i ne raditi ništa, nego živjeti od investicijskog prinosa.³⁸ Također, sate rada kojim će se kroz oporezivanje unutar minimalne države financirati plaća policajca nije moguće ne doživljavati kao ropstvo, za razliku od sati rada kojim bi pojedinac financirao siromašnije članove društva unutar *welfare* sistema, a koje bi trebalo doživljavati kao ropstvo!? No i sam Nozick, neposredno nakon analogije oporezivanja i prinudnog rada, navedenu tvrdnju praktično dovodi u pitanje, ali tek u fusnoti!³⁹ Ovdje ćemo se osvrnuti na ulogu stila pisanja kod Roberta Nozicka.

Naime, Nozick je nadahnutošću svog stila uspio postići da ga rado čitaju i pritom njegovim pristupom u argumentaciji određenih pitanja često budu zavedeni čak i oni koji s njim ne dijele iste ideološke pozicije. Međutim, upotreba prihvatljive retorike u cilju zavođenja čitatelja, pored nedosljednosti ili praznina, ne može se smatrati legitimnom. U djelu *Anarhija, država i utopija* nailazimo na pregršt navedenih momenata kao što su: fatalni ustupak ili kontra-argument smješten u zagradi ili fusnoti, strategija nuđenja samo jednog (akcedentnog) primjera uz nedovoljno argumentiranu tvrdnju da postoji tisuće drugih, odbacivanje drugačijeg mišljenja oduzimajući mu pozitivne strane, fingirana skromnost da bi se osvojila naklonost čitatelja, predstavljanje sebe kao nevoljnog konvertita koji je iz nelibertarijanskog pogleda snagom argumenata prihvatio libertarijanizam, prolongiranje obrazloženja za kasnije (do čega ne dolazi), postavljanje pitanja bez odgovora, prejudiciranje zaključaka.⁴⁰ Nadalje, Nozick problematizira pojam društvene suradnje kao preduvjet ostvarivanja distributivne pravde. Naime, John Rawls tvrdi da društvena suradnja pojedincima čini život kvalitetnijim, nego kada bismo samo živjeli od svog zasebnog rada te da principi društvene pravde osiguravaju institucionalni sklop koji definiraju odgovarajuću raspodjelu tereta i koristi u okviru društvene suradnje. U tom kontekstu, Rawls pretpostavlja shemu društvene suradnje koja podrazumijeva dobit za sve članove društva, a posebno za one grupe koje su u najnepovoljnijem položaju (Rawlsov *princip razlike*).⁴¹ Nozick problematizira Rawlsov princip razlike kao uvjet za suradnju, a koji predstavlja svojevrsni ucjenjivački potencijal najmanje bogatih (po kome će manje obdareni surađivati s obdarenijima ako dobiju *najviše što je moguće*) da pristanu na dobrovoljnu suradnju s bogatijim pojedincima u društvu. Da bi izbjegao preraspodjelu koja iz ovog proizlazi (a koja nije dobrovoljna sve dok bogatiji ovakvu suradnju ne prihvaćaju), Nozick nudi kontroverzni uži suradnički dogovor koji odiše segregacijom:

»Da bismo se usmjerili na koristi koje imaju od suradnje bolje i slabije daroviti ljudi, moramo pokušati zamisliti manje široke sheme podijeljene društvene suradnje, u kojoj nadareniji surađuju samo međusobno, bez unakrsne suradnje. Članovi obje grupe dobivaju od interne suradnje unutar svojih grupa i imaju veće udjele nego što bi imali da uopće nema društvene suradnje.«⁴²

On društvenu suradnju doživljava posve marginalnom u odnosu na indentitet, osobnost i jedinstvenost pojedinaca koji učestvuju u njoj i prihvaća je samo uz određene pretpostavke koje bi je učinile *kontroliranom* suradnjom. Naime, Nozick ne bježi od društvene suradnje utoliko ukoliko ona vodi proizvodu koji je zasnovan na svojevrsnom zbiru odvojenih, lako mjerljivih individualnih doprinosa. Dakle, društvenu suradnju koja je bazirana na principima podjele rada, specijalizacije, komparativne prednosti, razmjene.⁴³ Tako bi se izbjegao spomenuti problem i bilo bi moguće izvršiti jasnu distinkciju individualnih doprinosa unutar određenog zajedničkog poduhvata. Pojedinačni bi

se rad razmjenjivao na slobodnom tržištu po osnovi zakona ponude i potražnje. Stoga Nozick pojmu *društvene suradnje* suprotstavlja pojam *društvene nesuradnje* koji u potpunosti izbjegava probleme generirane suradnjom. Kod društvene nesuradnje svi pojedinci imaju ono što zasluže osobnim radom te su pritom ovlaštenja posve jasna. I ovdje Nozick Rawlsovoj teoriji pravde suprotstavlja svoju teoriju ovlaštenja koja prihvaća distribuciju što proizilazi iz dobrovoljne razmjene, smatrajući je jedinom ispravnom teorijom pravde.⁴⁴ John Rawls svoju koncepciju pravde vidi u poništavanju slučajnih prirodnih nadarenosti, a samim tim i slučajnih (nezasluženih) razlika koje iz njih proizilaze. Zbog toga, prema Nozicku, Rawls ne baštini princip slobode (prvi princip Rawlsove teorije pravde) jer ne dopušta nejednak utjecaj faktora koji su s moralne točke gledišta slučajni. Nozick problematizira i Rawlsov argument jednakosti u posjedima, koji bi nominalno trebao vrijediti utoliko ukoliko su isključeni razlozi moralne prirode, koji navedenu nejednakost uvjetuju (neki mogu imati više utoliko ukoliko bi to služilo poboljšanju života najsiromašnijih). Iz navedenog proizilazi stav da se ljudi ne zaslužuju razlikovati jedni od drugih svojim prirodnim talentima koji ih mogu odvesti k nejednakim posjedima. Nozick postavlja pitanje zbog čega bi ljudi trebali biti jednaki te zbog čega bi se određene prirodne razlike trebale nadilaziti koncipiranjem određenih teorijskih modela? Slučajnost razlika među ljudima ne smije biti razlog za njihovo namjerno poništavanje jer se na taj način uništava kreacija – individualnost koja u konačnici vodi povećanju skupa posjeda. Nozick povlači razliku između arbitrarnog i nepravednog, slažući se s Rawlsom u stavu da je prirodna distribucija talenata među ljudima arbitrarna, ali nije išao dalje od toga da je smatra i nepravednom.⁴⁵ Umjesto toga, Rawlsovima tvrdnjama nudi kontra-argument, tvrdeći da ljudi *zaslužuju* svoje talente, makar oni bili slučajni, a samim tim i posjede koji proizilaze iz njihovih prirodnih talenata, pa stoga zaslužuju svoje posjede koji ne trebaju biti predmet nikakve preraspodjele. Kada samo povučemo paralelu između talenata koje ljudi zaslužuju i talenata na koje su ovlašteni dolazimo do Nozickove teorije ovlaštenja – da su ljudi ovlašteni na svoje talente, kao i na posjede koji proizilaze iz dotičnih talenata.⁴⁶ Nozick smatra da nepoduzetni građani društva koji umiru od gladi

38

Craig Duncan, »The Errors of Libertarianism«, u: Craig Duncan, Tibor R. Machan, *Libertarianism: For and Against*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Maryland 2005., str. 57.

39

»Nisam siguran pokazuju li argumenti koje predočavam dalje u tekstu da je takvo oporezivanje samo prinudan rad, tako da 'a par sa' znači 'jedna je vrsta'. Ili, moguće je da ti argumenti naglašavaju veliku sličnost između takvog oporezivanja i prinudnog rada da bi pokazali kako je takvo oporezivanje plauzibilno promatrati u svijetlu prinudnog rada.« Vidi: R. Nozick [R. Nozick], *Anarhija, država i utopija*, str. 138.

40

Vidi: Barbara H. Fried, »Begging the Question with Style: Anarchy, State, and Utopia at Thirty Years«, u: E. F. Paul, F. D. Miller, J. Paul (ur.), *Natural Rights Liberalism from Locke to Nozick*, str. 221–254, str. 228.

41

Dž. Rols [J. Rawls], *Teorija pravde*, str. 83–87.

42

R. Nozick [R. Nozick], *Anarhija, država i utopija*, str. 158.

43

Ibid., str. 153.

44

Ibid., str. 152.

45

Točnije, Rawls će institucionalni okvir smatrati nepravednim. »Prirodna raspodjela nije ni pravedna ni nepravedna; nije nepravedno da se osobe rađaju u društvu u nekom posebnom položaju. To su naprosto prirodne činjenice. Ono što je pravedno ili nepravedno jeste način na koji ustanove izlaze na kraj s ovim činjenicama.« Dž. Rols [J. Rawls], *Teorija pravde*, str. 105.

46

R. Nozick [R. Nozick], *Anarhija, država i utopija*, str. 184.

nemaju moralno pravo na hranu od države niti društvo ima obavezu pomagati im, za razliku od političara tzv. nove desnice koji iz razloga zadovoljavanja određenog dijela biračkog tijela nisu u potpunosti neosjetljivi na ove pojave. On je svjestan da ovako postavljen koncept treba ispravljati i ublažiti, ali samilošću, a ne akcijom države.⁴⁷ U tom smislu, ukoliko pojedinci svojevrijedno žele prenijeti određena sredstva drugima da bi im pomogli, utoliko se to u potpunosti uklapa u njegovu teoriju ovlaštenja.

Kritizirajući model distributivne pravde, Nozick se fokusira na prava slobode (*liberty rights*) nasuprot pravima blagostanja (*welfare rights*) te pritom ne pravi razliku između potreba i jednakosti materijalnih resursa kao opravdanja za distribuciju, niti unutar samih potreba razlikuje nebitne (potreba za frizurom, što nam Nozick daje kao primjer koji bi trebao dokazati neopravdanost distribucije) i esencijalne (potreba za ljekovima), čije zadovoljavanje može predstavljati osnovu distribucije.⁴⁸ Prihvatajući Nozickov izazov da netko izađe s »moralnim obrnutim pristupom«⁴⁹ njegovoj teoriji, Jeremy Waldron suprotstavlja »obrnutu teoriju«⁴⁹ koja nije zasnovana na individualnom vlasništvu, nego na *pravu baziranom na potrebama*, pri čemu se pristup resursima i njihovo korištenje čini fundamentalnim faktorom. Osnovu izvlači iz Lockeova učenja, i to Lockeova uvjeta, ali i iz njegovog inzistiranja da su vlasnička prava ograničena elementarnim principom milosrđa koji daje pojedincima, u slučaju da nemaju načina preživljavanja, pravo na višak dobara koji bi inače pripadao drugima.⁴⁹

Kritika marksizma i odgovor marksista

Dobar dio svojeg kapitalnog djela Robert Nozick posvetio je kritici marksističke filozofske misli, ali je jednako tako njegova politička filozofija problematizirana od strane marksista. Cohen je dao niz argumenata kojima je kritizirao konkretne postulate Nozickove teorije. Neke od njih naveli smo u prethodnom dijelu rada, a tiču se teorije pravde u posjedu. Ovdje ćemo iznijeti jednu kapitalnu kritiku Nozickovog shvaćanja pravde u smislu slobode.

Cohen smatra da libertarijanizam Roberta Nozicka nije zasnovan na slobodi, nego na tezi o samovlasništvu (*self-ownership*) kao centralnom pitanju, koja se bazira na tome da je svaka osoba moralno ispravan vlasnik osobne ličnosti i ovlaštenja te da ih je svatko (u moralnom smislu) sposoban koristiti na način koji želi. Sloboda je za njega izvedeno pitanje, a opseg i priroda slobode koju bismo trebali uživati u funkciji je samovlasništva, pa su upravo vlasništvo nad osobnim tijelom i ovlaštenja polazišne točke Nozickova libertarijanizma, a ne sloboda.⁵⁰ Kritizirajući Nozickov pristup, Cohen tvrdi da je u svijetu u kojemu postoje ljudi različitih talenata, teza o samovlasništvu suprotstavljena autonomiji pojedinca s obzirom na to da producira postojanje radništva čije su životne perspektive isuviše ograničene pa ne uživaju suštinsku autonomiju u vidu kontrole nad vlastitim životom. Zbog toga je neophodno postojanje određenih restrikcija u pogledu vlasništva nad sobom koje bi omogućile da svatko u određenom razumnom stupnju⁵¹ uživa autonomiju. Cohen ne odbacuje *self-ownership* ideju, nego njezinim povezivanjem s jednakošću konstruira ekonomski sustav koji će se zasnivati na kombinaciji samovlasništva i egalitarnog pristupa vanjskim resursima. To podrazumijeva postojanje *zajedničkog vlasništva* nad dotičnim resursima od strane svih pripadnika društva, pri čemu bi svatko imao pravo veta na odluke vezane uz njihovu primjenu, a čime bi se ispravljale nejednakosti producirane principom samovlasništva. Drugi je način ostvarivanja jednakosti u vezi s vanjskim resursima taj da se oni distribuiraju ljudima na jednake dijelove, pri čemu bi svi pripadnici društva

imali pravo na slobodno raspolaganje svojim udjelima.⁵² Nozick slobodu kao fundamentalnu vrijednost pretpostavlja jednakosti te, smatrajući kršenje slobode preduvjetom ostvarivanja jednakosti, ne prihvaća ni jednakost prilika/mogućnosti. Zalaganjem za slobodu nastoji obraniti nejednakost, a nejednakost nastaje kad ljudi imaju ne samo prava nad samim sobom nego i nad vanjskim stvarima, što proizilazi iz Nozickove premise da je vanjski svijet neposjedovan i da su ljudi ovlašteni stjecati neograničene količine prirodnih bogatstava sve dok ne štete drugima. Neposjedovanost u pravnom smislu nije sporna, međutim Cohen potencira moralni odnos između ljudi i stvari, a po kojemu je priroda zajedničko vlasništvo sviju te se po toj koncepciji prava na vanjski svijet zajedno s principima samovlasništva može izbjeći nejednakost.⁵³ No zamišljajući anarhiju u kojoj dobra »padaju s neba«, Nozick prihvaća da bi možda bilo najbolje da se ta dobra raspodijele na jednake dijelove. Cohen primjećuje da, uprkos prihvaćanju jednake distribucije dobara u ovom slučaju, Nozick nije uspio shvatiti da su dobra na planeti Zemlji »a par« s dobrima koja padaju s neba.⁵⁴ On smatra da se upravo pri suprotstavljanju modeliranoj distribuciji Nozick udaljava od pravde, u smislu slobode. Naime, Cohen će ustvrditi da je Nozick praktično zanemario činjenicu da se (nemodeliranom) distribucijom vlasništva vrši i distribucija slobode. Vlasništvo pojedinca nad određenim dobrom ujedno podrazumijeva da ostali ljudi nemaju slobodu da tu stvar koriste bez dozvole vlasnika. Zbog toga su modeli neophodni za očuvanje slobode onih koji bi inače patili uslijed nemodelirane distribucije. Stoga će Cohen zaključiti da *modeli (distribucije) čuvaju slobodu*, a što će ujedno biti parafraza Nozickove tvrdnje da, kao fundamentalna vrijednost, *sloboda smeta modelima*. U okviru kritike marksističkih postulata Nozick nudi argumente protiv radničkog samo(upravljanja) i odlučivanja u poduzećima. On polazi od osnovne funkcije svake tvornice, proizvodnje i prodaje proizvoda na tržištu. Intenzivniji i efikasniji rad radnika u tvornici čini proizvod jeftinijim i konkurentnijim na tržištu, pa svako trošenje radnikovog vremena izvan proizvodnog procesa čini proces proizvodnje manje efikasnim, a proizvod cjenovno nekonkurentnim. Naime, učešće radnika u procesu odlučivanja kroz radničke savjete, radničku kontrolu i slično, određeni broj sati dnevno ili tjedno itd., neće za isti broj proizvodno protraćenih radnih sati poboljšati proizvod niti sniziti njegovu cijenu. Naprotiv, to će, prema Nozicku, samo komplicirati situaciju tvornice i njezinih radnika na tržištu kaskajući u pogledu efikasnosti za konkurencijom koja ne prakticira takvu organizaciju demokratskog odlučivanja. Konkurentnost proizvoda na tržištu u ovom slučaju može se postići smanjenjem plaća radnicima, no prilično je jasno da radnici neće biti voljni odreći se dijela svoje zarade poradi ostvarivanja

47

Ovdje se Nozick suštinski ne razlikuje od klasičnih konzervativaca oličenih u Edmundu Burkeu, s tim što će Burke za glavnog pružatelja milosrđa vidjeti crkvu, a ne pojedinca.

48

A. R. Lacey, *Robert Nozick*, str. 31.

49

Jeremy Waldron, »Nozick and Locke: Filling the space of rights«, u: E. F. Paul, F. D. Miller, J. Paul (ur.), *Natural Rights Liberalism from Locke to Nozick*, str. 81–110, str. 83, 110. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511599712.005>.

50

G. A. Cohen, *Self-ownership, freedom and equality*, str. 67.

51

Ibid., str. 237.

52

Ibid., str. 93–94.

53

Ibid., str. 115.

54

Gerald Allan Cohen, *Rescuing Justice and Equality*, Harvard University Press, New York 2008., str. 317.

nekih manje opipljivih prinadležnosti kao što su radnička kontrola ili upravljanje. Stoga Nozick postojanje radničkog odlučivanja unutar tvornice smatra tržišno neodrživim, izuzev stavke da određeni pojedinci baš zbog njegovog postojanja i zbog blagonaklonog gledanja na taj vid upravljanja i odlučivanja za određeni proizvod⁵⁵ žele platiti višu cijenu. Također, radnici ne sudjeluju u poduzetničkim rizicima, kako u osnivanju, tako i u daljnjem razvoju tvornice, pa on postavlja pitanje moralne osnovanosti i pravednosti njihova odlučivanja o ulaganjima i strateškim planovima tvornice.

Stoga nam Nozick nudi, prema vlastitom mišljenju, poštenije rješenje, da sindikati koji preferiraju radničku kontrolu/upravljanje, jednostavno pokrenu poslovanje i, naravno, preuzmu i rizik eventualnog neuspjeha. Međutim, nudi li nam Nozick ovdje još jedno od svojih naizgled paradoksalnih rješenja? Odbacujući ideju radničke kontrole, nudi li nam neutemeljenu alternativu sindikalnog poduzetništva!? Odbacuje li, uslijed ideološke isključivosti, *a priori* svaki mogući pozitivni efekt učešća radnika u odlučivanju/upravljanju? Pritom se čini da Nozick, kao varijablu koja utječe na konačnu cijenu proizvoda, nije uzimao u obzir produktivnost rada. Naime, nije li moguće da će zadovoljniji biti radnik koji sudjeluje u upravljanju/odlučivanju u tvornici i da će takav radnik, osjećajući se dijelom tvornice i njezine sudbine, s više elana prilaziti radnim zadacima? Nije li moguće da će na taj način potrošiti jednako ili možda još i manje radnih sati nego njegov kolega u »uobičajeno« organiziranoj tvornici te na taj način konačni proizvod učiniti konkurentnim?

Ne bi li osnažio svoje argumente protiv Rawlsova principa razlike, Nozick se poziva na Hayekovu tvrdnju da slobodno kapitalističko društvo tijekom vremena unapređuje položaj najsiromašnijih intenzivnije od bilo kojeg alternativnog institucionalnog aranžmana te da *ono* najbolje zadovoljava princip pravde krajnjeg stanja koji je formuliran principom razlike.⁵⁶ Međutim, što se »tijekom vremena« može dogoditi u praksi s ovim institucionalnim aranžmanom? Nasuprot Hayekovoj tvrdnji na koju se Nozick poziva, »tijekom vremena« došlo je do sve većeg raslojavanja unutar slobodnog kapitalističkog društva. Immanuel Wallerstein, rodonačelnik teorije svjetskog sistema, objašnjava da se kapitalizam, u povijesnoj polarizaciji raspodjele, kao povijesni sistem zasniva na beskonačnoj koncentraciji kapitala te da je njegova bilanca u pogledu distribucije dobara i alokacije energije negativna.

»Kapital se akumulira da bi se akumuliralo još više kapitala. Kapitalisti nalikuju na bijele miševe za dolapom, koji trče sve brže da bi trčali još i brže. U tom procesu, bez sumnje, neki ljudi žive dobro, a drugi bijedno (...). Kapitalistički povijesni sistem znači ogromnu proizvodnju materijalnih dobara, ali i ogromnu polarizaciju u raspodjeli. U njemu ima mnogo onih koji prisvajaju izvanredno veliku dobit, ali još više onih kojima se znatno snižavaju realni ukupni dohoci i kvalitet života.«⁵⁷

Wallerstein kritizira kapitalistički način preraspodjele koja, paradoksalno, ne ide u korist smanjivanja razlika, nego se, naprotiv, koristi kao mehanizam polarizacije u realnim dohocima. Pored ostalih, spomenut ćemo kapitalistički »princip« individualizacije profita i socijalizacije gubitaka koji se ogleda u anti-egalitarnoj preraspodjeli⁵⁸ u korist bogatih, u situacijama u kojima država novcem poreznih obveznika »velike tržišne igrače« spašava bankrotstva (»too big to fall«), a što je praksa koja je poseban značaj zadobila tijekom posljednje ekonomske krize. Prema Wallersteinovoj teoriji svjetskog sistema, sve dublji jaz između bogatih i siromašnih vodi do zaoštavanja unutrašnjih proturječnosti, što za reperkusiju ima eksponencijalni rast nezadovoljnih takvim institucionalnim aranžmanom, a čime je kapitalizam ušao o strukturnu krizu, uz izgleda da bude zamijenjen, prema Wallersteinu, humanijim socijalizmom koji bi ostvarivao maksimum jednakosti i pravde, povećanu vladavinu nad osobnim životom (demokracija) i oslobođeno stvaralaštvo.⁵⁹

Nozickovo odustajanje od libertarijanizma

Usprkos jasnim ideološkim stremljenjima, u svom najznačajnijem djelu *Anarhija, država i utopija*, Nozickova politička filozofija nije konzistentna i njegova su se uvjerenja s vremenom mijenjala, pa ćemo brižljivo analizom pronaći i neke (usputne) stavove koji će biti potpuni antipod njegovim prethodnim svjetonazorima.⁶⁰ Možda najsnažniju kritiku Nozickova libertarijanizma, paradoksalno, iznjedrit će sam Robert Nozick. Ovdje mislimo prvenstveno na njegovo svojevrsno »posipanje pepelom« i revidiranje učenja koje je iznio u tzv. libertarijanskoj bibliji *Anarhija, država i utopija*, ali i samih libertarijanskih uvjerenja. Naime, u zbirci eseja *Istraženi život* on će se, pored razmišljanja o realnosti kao centralnom pitanju, pored pitanja o životu, smrti, ljubavi i materijalizmu, dotaknuti i svojih prethodnih ideoloških svjetonazora:

»Libertarijansko stanovište koje sam nekad imao sada je nedovoljno za mene, djelomično zbog toga što nema sposobnost privući pažnju ljudi i stvoriti suradnju koja otvara prostor za neku užu strukturu. Ono ne obuhvaća simboličko značenje, kao ni javno i političko angažiranje, što se tiče značaja određenih pitanja, izražavajući, osnažujući, kanalizirajući, hraneći i argumentujući angažiranje ljudi u vezi s ovim pitanjima.«⁶¹

Geneza Nozickove političke filozofije i njezina evolucija koja ga je odbila od libertarijanizma *Anarhije, države i utopije*, ogleda se u tretiranju prethodno spomenutog pitanja oporezivanja. Naime, u *Filozofskim objašnjenjima* (*Philosophical Explanations*), Nozick će i dalje odbijati prihvatiti garancije za istraživanja financirana iz javnih poreza, smatrajući njihovo prihvaćanje greškom, čak iako je učinjeno u dobre svrhe. On već u *Istraženom životu* modificira svoje viđenje oporezivanja, smatrajući da

»... briga za druge može uključivati ne samo simbolično izražajne i (nadamo se) efikasne politike kroz opći porezni sistem nego i određena ograničenja slobode koja se na to odnose.«⁶²

Međutim, postoje oprečna mišljenja u vezi s ovim Nozickovim razmišljanjima. Njegovi libertarijanski sljedbenici ovaj će izlet u komunitarizam⁶³ pripisati samo neprestanim filozofskim traganjima. Prisjetimo se riječi Loren E. Lomasky koji je ustvrdio:

»Nozick nije ozbiljno osporio libertarijanizam iz spisa *Anarhija, država i utopija*. Da je to želio učiniti, rezultat bi sigurno bio bolji nego zanemarivi osvrt koji je ponudio. Umjesto toga, on je jednostavno želio nastaviti sa svojim filozofskim životom, pa je ponudio skromnu gestu kojom se udaljio od libertarijanske političke teorije.«⁶⁴

55

R. Nozick [R. Nozick], *Anarhija, država i utopija*, str. 204–205.

56

Ibid., str. 165.

57

Immanuel Wallerstein, *Kapitalizam – istorijski sistem*, prevela Mirjana Pavlović, Centar za istraživačko-izdavačku djelatnost RKSSO Crne Gore, Podgorica 1990., str. 43, 76–77.

58

Ibid., str. 55–56.

59

Ibid., str. 118.

60

U djelu *Istraženi život*, Nozick će u jednom momentu čak biti spreman prepoznati dobro u komunizmu, a zlo u kapitalizmu. Vidi: Ro-

bert Nozick, *The Examined Life*, Simon and Schuster, New York 1989., str. 280.

61

Ibid., str. 286–287.

62

R. Nozick, *The Examined Life*, str. 291.

63

Komunitarizam ili tzv. komunitarni liberalizam, kao jedan oblik socijalnog liberalizma bit će oličan u simbiozi individualnih prava, inicijative i socijalne odgovornosti, a simbolizirat će ga politike »trećeg puta«. Vidi: S. Ravlić, *Svjetovi ideologije*, str. 59–60.

64

Loren E. Lomasky, »Libertarianism at twin Harvard«, u: E. F. Paul, F. D. Miller, J. Paul (ur.), *Natural Rights Liberalism from Locke to Nozick*, str. 178–179, str. 196.

Zaključak

Politička filozofija Roberta Nozicka atipična je jer predstavlja različitost u odnosu na tadašnji vladajući diskurs, kao i unutar libertarijanskog učenja. Karakteristika njegova gledišta je zalaganje za minimalnu državu na osnovu shvaćanja o individualnim pravima, što ne prati mišljenje većine suvremenih libertarijanaca i klasičnih liberala čije se zalaganje za minimalnu državu bazira na njezinoj ekonomskoj efikasnosti koja zavisi od eksplicitno ili implicitno utilitarističkih pretpostavki.⁶⁵ Ona je osvježila ideje klasičnog liberalizma, ali i donijela nove, poput teorije ovlaštenja. No najveći je problem Nozickove političke filozofije, oličene u djelu *Anarhija, država i utopija*, to što je ona u suštini reakcionarna. Prvenstveno se javila kao odgovor na teoriju pravde Johna Rawlsa i ponajprije nudi negativni argument, što u odnosu na Rawlsa i državu blagostanja, što u odnosu na marksiste. Možemo reći da jedna kontroverzna teorija, što Nozickova bez sumnje jest, zahtijeva mnogo više pozitivnih argumenata, umjesto napadanja svojih neistomišljenika, ostavljajući nas skoro pa u potpunom mraku glede Nozickovih moralnih principa.⁶⁶ Nasuprot fokusiranju na važnost negativne slobode spram ljudskog dostojanstva, ona ostaje slijepa na postojanost prijetnji ljudskom dostojanstvu izvan fizičke sile. Konkretno, mislimo na ekonomsku silu koja proizilazi iz nejednakih mogućnosti i nepravednoj pristupačnosti resursima. Isviše apologetski nastrojena, dovoljno jasno, gotovo antipodski suprotstavljena umirućoj socijalističkoj doktrini u periodu hladnog rata, postala je sinonim pobjede kapitalizma i sloma komunizma. Zanesenjaštvo osobnom slavom nakon ideološke pobjede (prvenstveno zbog istrošenosti suprotstavljene socijalističke doktrine), dovelo je do svojevrzne fetišizacije ovakvog društvenog koncepta, a istovremeno je prikrivalo njegove slabosti. Iz solidne vremenske, ali i ideološke distance, nastojali smo objektivno sagledati osnove Nozickova libertarijanizma, držeći kritički diskurs i tražeći odgovore na određene nedorečenosti njegove političke filozofije.

Petar Šturanović

Robert Nozick's Political Philosophy: Controversial Libertarianism

Abstract

The author analyzes Nozick's political philosophy of minimal state, to present its significance and disadvantages objectively. The author focuses on Nozick's view of the emergence of the state by the act of the invisible hand of the dominant protective association, from the ultraminimal state to the minimal state. The central part of the paper is Nozick's theory of justice, where the author points out its specific weaknesses and inconsistencies. In the context of a theoretical debate with John Rawls on the central issue of distributive justice, the focus is on criticizing the modelled concept of justice. The author also problematizes Nozick's perception of certain segments of Marxist theory, to find ideological exclusivity. Finally, the author comments on Nozick's abandonment of libertarian worldviews, giving an objective perspective on his political philosophy.

Key words

Robert Nozick, libertarianism, minimal state, entitlement theory of justice, distributive justice

65

J. Meadowcroft, M. R. Bader, *Robert Nozick*, str. 112.

66

A. R. Lacey, *Robert Nozick*, str. 22.